

UDK 910.4(497.5)“15”(091)

929 Petančić, Feliks

Primljeno: 11. 3. 2013.

Prihvaćeno: 16. 4. 2013.

Izvorni znanstveni rad

Književnost ili povijest?

Knjižica o opisu putova u Tursku: Feliks Petančić i njegov renesansni bestseler

Irena Miličić

Naklada Jesenski i Turk

Sokolgradska 58

10000 Zagreb

Republika Hrvatska

E-adresa: imilicic@jesenski-turk.hr

Namjera je ovoga rada prikazati protuturski tekst Feliksa Petančića *De itineribus quibus Turci sint aggrediendi* (*O putovima kojima bi valjalo napasti Turke*) kao vrijedan historiografski izvor, kao i vrijeme i okolnosti njegova nastanka. Ujedno će se ispitati pripadnost Petančićeva teksta putopisnoj književnosti te prikazati zanimljive pripovjedne tehnike kojima se autor služio opisujući krajeve i putove kojima bi se trebale kretati vojske u smjeru turskih pokrajina, kao i neke recepcijske posebnosti - Petančićev je tekst bio iznimno popularan, doživio je dvadeset i dva izdanja te je bio učestalo pretiskivan i uvrštavan u putopisne i apodemičke zbornike i 270 godina nakon njegove smrti.

Ključne riječi: Feliks Petančić, renesansa, XVI. stoljeće, putopis, Turska, *antiturska*

Feliks Petančić, senjski kancelar, *cancellarius Segniensis* (...) i njegov neveliki *libellus*, kronološki nas vraćaju u predmohačko vrijeme, dakle desetak i više godina ranije od vremena putopisaca o kojima smo do sada raspravljali - Đuri Husu i Antunu Vrančiću. Međutim, vratit će nas i na neka teorijska pitanja; naime, pokazat će se da način na koji je Petančić osmislio i oblikovao ovaj tekst traži da se pregledaju (i preslože) taksonomski pretinci: riječ je, naravno, prvenstveno o sumnji u pripadnost njegove „Knjižice“ među putopise kao književne vrste, jer o njezinu statusu vrijednoga historiografskog izvora ne moramo dvo-

jiti. Ujedno, zanimljivo je i njegovo mjesto među ostalim tekstovima hrvatskih renesansnih putopisaca.

O *Putovima u Tursku* Feliksa Petančića, senjskoga kancelara („*De itineribus in Tvrciam libellus Felice Petantio Cancellario Segniae avtore*“), odnosno „Kojim bi putovima trebalo napasti Turke“ („*Felicis Petantii cancelarii Segniae quibus itineribus Tvrci sint aggrediendi. Ad Vladislavm Hvangariae et Bohemiae Regem. Libellus.*“), naslov je prvoga izdanja iz 1522. tiskanoga u Beču tek po autorovoj smrti. Petančić je rukopis (koji postoji, moguće ga je konzultirati, a na temelju njega načinjeni su i neki daljnji prijepisi¹ tako da sveukupno govorimo o tri danas sačuvana rukopisa) napisao, prema svim poznatim podacima, 1502. godine po povratku sa svoje misije na Rod kamo ga je Vladislav poslao po novac za ratne operacije. Dvadeset godina kasnije objavio ga je njegov prijatelj, rektor bečkoga sveučilišta i član razvikanoga bečko-budimskoga kulturnog kruga *Sodalitas Danubiana* Iohannes Spiesshammer,² poznatiji pod svojim humanističkim nadimkom Cuspianus.

Nakon ovoga uslijedila je respektabilna serija izdanja;³ samo u XVI. stoljeću bilo ih je pet, a do 1792. godine poznata su 22 te se tako Petančićev *Libellus* s pravom svrstao u klasike protuturske literature.⁴

Osim mađarskih povjesničara osamnaestoga i devetnaestoga stoljeća te Matkovićeva prikaza na Petančića se osvrnula i Marianna Birnbaum, no najtemeljitiji (ujedno i najrecentniji) monografski prikaz života i djela senjski je kancelar doživio iz pera Dragutina Kniewalda.⁵ Nakon ove doista informativne monografije budućim monografima preostalo je, kako se sugerira u zaglavku, pretražiti „vatikanske, briselske, mletačke, španjolske, malteške i carigradske arhive“ za podacima o Petančićevim misijama, a na povjesničarima je umjetnosti da temeljitije obrade njegovu kaligrafsku i sitnoslikarsku ostavštinu. Ipak, najveći dio Petančićeva života relativno je dobro dokumentiran (rođenje oko 1455. godine,

¹ Petar Matković, „Putovanja po balkanskom poluotoku XVI vieka. I. Felix Petančić i njegov opis puteva u Tursku“, *Rad JAZU* 79 (1879), 103-164; Dragutin Kniewald, *Feliks Petančić i njegova djela*, Beograd: Naučno delo, 1961.

² Njegovo ime nevjerojatno se često pogrešno navodi kao „Spiessheimer“, primjerice kod Marianne Birnbaum, *Humanists in a Shattered World. Croatian and Hungarian Latinity in the Sixteenth Century*. Columbus: Slavica Publishers, 1986. Ona mu čak pogrešno navodi i nadimak – Cuspianus, vidi str. 51, 52, 91 – 93 etc, *passim*.

³ Usp. Matković, „Putovanja po balkanskom poluotoku XVI vieka“, 110; Šime Jurić, *Croatiae (Iugoslaviae) scriptores Latini recentioris aetatis*. Zagrabiae: Institutum Historicum Academiae Scientiarum et Artium Slavorum Meridionalium, 1971., 375.

⁴ Birnbaum, *Humanists in a Shattered World*, 51.

⁵ Kniewald, *Feliks Petančić i njegova djela*.

kaligrafsko i sitnoslikarsko obrazovanje u Dubrovniku, prva zaduženja učitelja i bilježnika, ženidba). Račistile su se i neke već ukorijenjene zablude poput one da je bio predstojnik Korvinijane u Budimpešti (Radilo se, zapravo, o nadstojništvu pisarske i sitnoslikarske radionice kralja Matije Korvina.) ili da je bio osobni kancelar kraljice Beatrice ili pak da ju je Vladislavu za zaručnicu isprobio baš on (iako ju je zapravo samo portretirao). Jednako tako, sigurno je da je spomenik modruškome biskupu Kristoforu podigao upravo on - PETANCIVS, a ne, kako je Kukuljević bio pročitao sumnjajući radi li se o istoj osobi, PLIANCVS. No, definitivno će (zbog propalih senjskih arhiva) ostati nerazjašnjen dio života po odlasku iz Dubrovnika u Senj 1496. godine kao i pravo značenje i opseg te njegove najpoznatije titule, koju je i po prestanku obnašanja dužnosti do kraja života dodavao imenu: *cancellarius Segniensis* ili točnije: *cancellarius iuratus spectabilis communis Segniae*. Po svoj prilici riječ je o službi zaprisegnutoga tajnika časne općine Senj. Nakon senjske epizode znamo da je uslijedila diplomatska faza njegove karijere. Vladislav ga je prvo zadužio da u Francuskoj načini portrete kneginjica de Foix kako bi odlučio kojom će se oženiti s obzirom da s Beatrice, udovicom Matije Korvina (usprkos formalnim zarukama) nije imao ozbiljnijih namjera. Potom je, odlučivši se za Anu de Foix i plativši savezništvo papinu razrješnicu od Beatrice, Feliksa poslao u Veneciju po obećanu novčanu pomoć i velikome meštru Rodskih vitezova kardinalu Petru na Rod.⁶

Njega (kardinala) saveznici su bili imenovali vrhovnim zapovjednikom savezničkih vojnih snaga. U to vrijeme, po povratku odande (1502.), smještamo i nastanak naše *Knjižice*. Na Rod će se Petančić otputiti još jednom 1504. godine, a potom su 1510. godine uslijedile dvije diplomatske misije, zapletene i prepune nenadanih obrata: u Španjolsku u vezi s Kambrejskom ligom, općeeuropskim savezom protiv Venecije te još osjetljivija misija u Dubrovnik, koja se ticala oslobađanja Dalmacije od Venecije i pripajanja ugarskoj kruni. Tako je Petančić, tek što je krenuo sa zadatkom da nabavi brodove za oslobađanje Dubrovnika, bio zaustavljen u Zagrebu. Vladislav se pokazao previše mlitav za taj pothvat, Dalmacija je ostala mletačka, Toma Bakač ipak nije postao papa, a Petančića pak 1511. godine nalazimo na sudačkoj dužnosti u Zagrebu (s mandatom od godine dana) do 3. veljače 1512. godine. S obzirom da je preduvjet za ovaj izbor bio da kandidat neporočno živi u gričkoj općini barem godinu dana prije izbora, proizlazilo bi da je Petančić, u vrijeme dok je bio najzaposleniji u karijeri (naime, putujući od Venecije do Dubrovnika preko Senja i obratno), već planirao ili kupovao posjed u Zagrebu – jer je posve nevjerovatno da u to doba postoje dvije osobe ista imena i očeva imena

⁶ Riječ je o ivanovcima, katoličkome viteškom redu osnovanome 1099. godine, koji se od 1340. nazivaju Rodskim, a od 1530. Malteškim vitezovima.

- *Felix Pettancy filius Deodati*. U svakome slučaju, novi zagrebački sudac pokazao se natprosječno energičnim jer se nakon nepuna mjeseca sudovanja teško sukobio s Kaptolom zbog nekoga trgovačkog prekršaja, a već u ožujku 1512. Vladislav ga ponovno šalje na put, ovoga puta u Carigrad, da sklopi novo primirje. Ondje se zbog sultanove smrti i ustoličenja njegova sina Selima zadržao do 1513. i po povratku s te posljednje misije nema više vijesti o njemu. Nije posve jasno ni kada je ni gdje umro, jedino je pouzdano da je modruški biskup Kristofor - kome je u Novom Vinodolskom podigao spomenik 1517. - njegov stric. To je posljednje što znamo o sitnoslikaru, kancelaru, diplomatu i sucu koji je, kako će se pokazati, imao više dara za fini potez kistom nego što se pokazao osobito originalnim i nadahnutim književnim stvaraočem⁷ - a ipak je upravo njegova slavna protuturska *Knjižica* ono po čemu je najpoznatiji potomstvu.

Jedan od razloga što smo se relativno iscrpno prisjetili različitih faza Petančićeve karijere jest taj što se mogu pokazati važne u procjenjivanju njegova spisa koji je ovdje predmetom rasprave. Oblikujmo stoga, u funkciji radne hipoteze, dva pitanja. 1.) Petančić je, prema postojećim dokumentima, prvi puta išao u Tursku tek desetak godina nakon što je napisao *De Itineribus*. Je li znanje o zemljopisu proputovanih lokaliteta stekao putujući onuda osobno i, shodno tome, jesu li sugestije o putovima kojima treba napasti Turke doista plod njegova vlastita i to - kako kaže prijatelj Kuspinijan u svome prologu - velika iskustva? (*Opusculum illud Felicis Petantii homini rerum illarum adprime periti, mihiq; cum uiueret amicicia iuncti exhibeo (...)*) 2.) Ako je doista sâm prošao tim putovima, kako to da to baš nigdje izrijeком ne spominje niti neizravno (fokalizacijom) ne sugerira ili, drugačije rečeno, kako to da je odabrao iskaz, način posredovanja obavijesti koji ni uz najbolju volju ne možemo nazvati pričom? Iz toga, naime, slijedi da su „na nuli“ i sve pripadajuće pripovjedne kategorije te nam, dovršivši čitanje, preostaje da se zadovoljimo konstatacijom da *Libellus* nije „telling“ kazivanje nego „showing“ prikazivanje i zaključimo da mu interes nije bio da napiše dopadljivo književno djelo nego faktografski (geografski, historiografski) rad. Je li ga Petančić tako oblikovao zato da bi na čitatelja ostavio dojam veće vjerodostojnosti s obzirom na to da na temelju podataka ne pronalazimo vrijeme kada ih je mogao sam istražiti? Je li ova svedenost kazivača na „voice“, na glas, ova nulta osobnost u funkciji nadmoćne uvjerljivosti sveznajućega pisca? Počnimo od ovih posljednjih natuknica. Osnovni razlog zašto bismo *Libellus* imali razloga smatrati tekstom upitne pripadnosti putopisu kao književnoj vrsti povezana je upravo s drugim od dva gornja pitanja: odsutnost bilo kakve subjektivne

⁷ Ovaj kratak biografski pregled prema: Kniewald, *Feliks Petančić i njegova djela*, 6-41.

komponente koju smatramo neodvojivom od putopisne dijegeze. Uobičajena putopisna okosnica „viđeno – doživljeno – ispričano“ ovdje je zamijenjena opisivanjem isključivo fizičke protežnosti putova kojima sumnjamo da je autor uopće, ili jednom ranije (ali kada?), prošao i to s precizno osmišljenom političkom svrhom. Upravo ta svrha, koja leži izvan interesa samoga djela,⁸ upitna autopsija (ono što je osobno vidio) i neustanovljiv vremenski razmak koji viđeno dijeli od ispričanoga, osnovne su značajke koje ga razlikuju od ostalih hrvatskih renesansnih putopisaca, dakle od Vrančićeva, Husova, Capogrossova i dvaju hodočasničkih putopisa.

Struktura je, dakle, dobro vidljiva i ovo maleno djelo, *opusculum corpore exiguum* kako ga opisuje Cuspinian u proslavu prvome izdanju, ne pokazuje se formalno monolitnim kako bi se na prvi pogled moglo učiniti. Komponirano je ovako:⁹

f. [1] Kuspinijanov proslav

f. [2v] Gornji put u Trakiju ili Rumunjsku (*Via superior in Thraciam siue Romaniam*)

f. [3] Drugi put, donji, iz Beograda preko Dardanskoga kraja (*Altera via inferior qve ex eodem Belgrado per Dardanos*)

f. [5v] Izlaganje o imenu i položaju Rumunjske (*Tractatvs de cognomine et situ Romaniae*)

f. [6] Drugo mjesto iz kojega se prolazi iz Panonije u Miziju pokraj utvrde Saslon (*Alivs locvs vnde ex Pannonia in Mysiam ivxta Saslon oppidvm traiectvs est*)

f. [6] Put koji vodi iz Panonije prema Trakiji i Crnome moru (*Via qvae ex Pannonia per Transsylvaniam mittit uersus Thraciam & Pontum*)

f. [7v] Put kojim se iz Vrhbosne ide prema moru i krbavskim bregovima (*Via per qvam ex Varbosania itvr versvs mare et montes Corbaviae*)

f. [8] Put kojim se ide iz utvrde Ključ prema rijeci Uni i kojim se ide u Njemačku (*Via qvae ex Clvci oppido versvs Hvn Flvvivm progreditur & per quam itur in Germaniam*)

⁸ I koja ga – **upravo** time što je **izvan** interesa samoga djela – donekle približava administrativnim opisima putova opisanima u: Irena Miličić, „Teoretičari, hodočasnici, činovnici: tri vrste renesansnih putopisnih tekstova“, *Povijesni prilozi* 38 (2010): 62. Usp. i Harry Levin, „What is not art?“ *Poetics Today*, 2:1b., (1980): 145 i *passim* i Alastair Fowler, *Kinds of Literature. An Introduction to the Theory of Genres and Modes*. Oxford: Oxford University Press, 1985., 11-13.

⁹ Svi navodi prema prvome (Cuspinianovu) izdanju iz 1522. godine. *De itineribus in Turciam libellus. Felice Petancio cancellario Segniae avtore*. Vindobonae, 1522

- f. [8v] Egnacijeva cesta iz Pirota ili Drača preko Ematije koja dopire do Trakije
(*Via Egnatia ex Piro sive Dyrrachio per Aemathiam in Thraciam progrediens*)
- f. [8v] Kandavijska cesta uz more koja se proteže iz Apolonije do Propontida
(*Via Candaviae Maritima ex Apollonia ad fauces Propontidis extensa*)
- f. [9v] Poticajni pogovor da se napadnu Turci (*Epilogvs exhortatorivs ad invadendum Tvrcos*)

Namjera mu je, kaže, slijediti dobre običaje predaka, koji su - kada su planirali neki ratni pohod na neprijatelja - najprije ispitali kojim bi se putovima do njega najlakše doprlo. Stoga je vrijedno truda opomenuti Vaše veličanstvo na granice zemalja ili područja naroda u želji da se podigne vojna protiv Turaka (*Ea propter operae precium erit Maiestatem uestram comonuuisse quos terrarum limites. Quasue gentium regiones adeat in Turcos expeditionem affectans (...)*) piše Petančić Vladislavu i potom počinje, praktički u istome dahu, s udvornim frazama precima i kralju: *igitur dimissis oris maritimis que uersus Asiam navigantibus patent refferam qui tramites ex septentrionali plaga in Thracia & orientem dirigant. Primum igitur ex Pannonia ad Istri et Sauri confluentem trajicitur (!) in superiorem Mysiam prope belgradum oppidum ubi duae concurrunt uiae.*

Već ova prva rečenica može ilustrirati o kakvoj je vrsti teksta riječ te pripremiti čitatelja na susret s posvemašnjom fabularnom pustarom u kojoj on, čitatelj, uskoro sam sebe hvata kako i nehotice neprekidno prevrće svaku riječ s nadom da će pronaći neki trag priče: dokaz osobna učešća, pojavu nekoga lika ili nago-vještaj zbivanja ili da će nekako raščlaniti problem fokalizacije. Kako je razvidno već iz naslova poglavlja, kada ih obuhvatimo jednim pogledom, sedam od devet ih je namijenjeno opisivanju fizičke protežnosti putova (Mogli bismo ih nazvati dinamičnim poglavljima.) te se najvećim dijelom sastoje od rečenica poput ove: Ovaj drugi put veoma je lak i proteže se iz Beograda do granica Mizije i Dardanskih mjesta 229 tisuća koraka i prolazi oko utvrde Ostrmice i samostana Ravanice (*Altera inferior uia, est accessu perfacilis. Patet enim ex Belgrado ad limites Mysie & Dardanorum CC.IXXX. millibus passuum progrediens circa Ostermice oppidum / Rauanicense monasterium.*¹⁰). Ili ove: Poslije rijeke Krupe slijedi Metlika iza čije je granice brdo koje je veoma teško prijeći (...) *Post Crupam amnem sequitur Methlica, in cuius fnibus est mons arduus transitu difficilis porrectus ad quattuor miliaria vbi pauco admodum praesidio iter hostibus praecuderetur.*¹¹ Mogli bismo ih navesti još nekoliko desetaka gotovo identičnih, no

¹⁰ f. 4v

¹¹ f. 8

zadovoljimo se još ovim, jer je uz navedena dva uzorak dovoljno reprezentativan: *Secunda uero uia, quae Candauiae dicitur, ex Apollonia, unde sumit initium Epirus, ad sinum Ambracium praeter Aulonis, sive Valonae lacum procedens: dextrorsum adiacent gentes Epiroticae: quas Siculum mare alluit.*¹² Od preostala dva (statična) poglavlja jedno najavljuje kratak pogled Rumunjske (najviše usporediv s fotografskom snimkom), a *Epilogus Exhortatorius* u formi ronda vraća se na formulaciju iz proslava i razrađuje sugestiju o ratovanju protiv višestoljetnoga neprijatelja izvan svojih granica.

No, ključ interpretacije počinje se nazirati tek nakon što pročitamo *Libellus* do kraja kada možemo osjetiti kako dijelovi teksta različito pulsiraju. Unutar dinamičnih poglavlja nailazimo na zastoje u kretanju „kamere“ kao oka kroz prostor, potom kronološke relapse, digresije i slično, a upravo u navedenom epilogu, koji nizanjem povijesnih primjera želi argumentirati kako se s neprijateljem valja dograbiti na njegovu području ako se želi izaći pobjednikom, razabiremo rafalno nanizan slijed vrlo kratkih priča, koji počinje od rimskoga primjera: *Haec sunt itinera a Romanis olim toties peragrata exercitibus, nunc a christianis obnixius affectanda si pulsus ex Europa Barbaris, perpetua pace potiiri concupiscunt. Non est itaque expectandus hostis neque dimicandum cum eo in limitibus & gremio italiae. In Epirum siue Macedoniam transportandae sunt copiae vno atque eodem momento.*¹³

Potom nastavlja dalje, jednako širokokutno: *Legimus namque Alexandrum magnum cum Dario Persarum rege in Asia decertasse. Xerxes ne ab Atheniensibus in regno suo circumueniretur prior ipse Graeciam inuasit. Hannibalis quoque vna atque eadem sententia semper erat vt in Italia bellum gereretur, neque ab ea iam victor prius reuocari potuit, quam translato in Africa bello. Caesari etiam tanta in opprimendis hostibus celeritas inerat, vt plerumque ipse famam sui aduentus praeueniret.*

Ovako živahan kraj, pun „brzih rezova“, nedvojbeno je programatski koncipiran - s predumišljajem da ostavi što jači dojam na ciljanoga čitatelja, kralja Vladislava. Akceleracija u posljednjih dvadesetak redaka (desetak posto čitavoga spisa) efektno poentira naizgled beskonačno predstavljanje spacijalnih pojavnosti. Ondje, međutim, drugi pogled ipak može otkriti dobrodošle raznolikosti u obliku relativno pravilno raspoređenih zaustavljanja.

Maločas smo usporedili Petančićevo dinamično opisivanje protežnosti putova i njihove osobitosti s kretanjem kamere ili, još bolje, s računalnom animacijom koja

¹² f. 9

¹³ f. 9v

ju oponaša. Jedan je od primjera zastoja u kretanju onaj o Kosovu polju i legendi o Lazaru, što je ujedno i „rupa“ u pripovjednome vremenu: *Verum ex multis quae hic praeclare gesta in antiquis narrantur annalibus Pauca in huius campi memoriam repetam. Galli olim Graeciam atque Asiam occupaturi, illic primo tumultuantes cum circumfinitimis populis praelium iniere, non sine magna strage ut ex eorum monumentis apparet, precibus namque uix inducias obtinuerant, donec traditis sepulturis occisorum corporibus a prouincia abirent. Praeterea anno iam C.L. Amorrhatho Turcorum regi, magna cum Barbarorum multitudine ex Thracia in Mysiam irruenti. Lazarus despotus huic cum multis millibus obuians. Fuit occisus, paucis ex suo exercitu superstitibus apud Turcos uictoria remanente. Non incruenta tamen, perempto ibidem eorum Rege, ubi eius adhuc intestina marmoreo condita tumulo iacent. Cadauer enim in Bursam siue Byrsam Bithyniae metropolim eportatum est, cum aliis ex Othmanorum familia Regibus sepeliendum.*¹⁴

Potom pogledajmo, primjerice, ovaj opis Niša:¹⁵ *Sed superioram (sc.viam) sequendo patentibus campis Godomiri preter Celebre phanum Ressaue Regum atque principum illustratum sepulchris non procul pertransito amne maioris Muraue relictisque sinistrorsum agris Bardiloue per pagum Branicerum pergitur ad Nissum olim (ut ruinis cernitur) ciuitatem peregregiam nunc instar uici redactam a Turcis & Bulgaris habitatam. Adiacet altissimis montibus ex finitimo Rodope progressis fluio Nisaua a quo denominatur, magnaue uenaliu copia rerum inter alios Mysiae & Tribalorum pagos censetur praeclara.*

Drugi, po funkciji gotovo identičan, odlomak formiran je kao zasebno „poglavlje“ *Tractatus de cognomine e situ Romaniae.*¹⁶ S obzirom da je posve kratak, a ilustrativan, navedimo ga u cijelosti. *Romania autem de qua paulo superius mentionem fecimus est regio aprica, affluens omnibus quae ad humanum expediunt usum. Ab Romanis olim ob magnam situs amoenitatem diu habitata. Vnde propter frequentes in ea prouincia Romanorum Colonias, et praesertim Constantinopolim, quae quasi altera Roma uulgo nominari consueuit. Eius longitudo a littoribus Aegaei aequoris est Strymone fluio CCC.lxxx. milibus passuum progressa, ab oriente Ponto, a septemtrione Istri ambitu non longe a Rhodope, iuxta Ciabrum amnem cum inferiori Mysia finitur, latitudo uero ex uicinis Aemi latebris incipiens ad meridiem C.lxxx. uersus Callipolim protenditur.*

Ritam izmjene 'kretanje - zaustavljanje' otprilike je pravilan, što znači da na svakih tridesetak redaka dinamičnoga opisa dolazi jedan kraći statični (poput

¹⁴ f. 5r

¹⁵ f. 3v

¹⁶ f. 5v

onoga o Nišu ili Dačanima odnosno knezu Drakuli), dok je veći - i formalno najavljen na sredini spisa na f. 5v - već spomenuti traktat o Bugarskoj.

Čini se, dakle, na temelju izloženih primjera da je pragmatični kancelar Petančić bio uvjerenja da će uspjehu njegova djelca najbolje doprinijeti dva momenta: 1.) aspekt nadmoćne, sveznajuće neutralnosti u načinu izlaganja i 2.) održavanje koncentracije Njegova veličanstva na suvisloj razini izbjegavanjem pretjerane monotonosti odnosno ritmičnošću izmjene dinamičnih i statičnih opisa.

Preostaje nam još da odgovorimo na prvo od ranije navedenih dvaju pitanja-hipoteza, koje se tiče Petančićeve autopsičnosti i originalnosti sugestija koje zastupa u svojem spisju. Ove dvije pojedinosti valja razdvojiti, jer nije sporno kako se u temeljnu prijedlogu napada na Turke Petančić naprosto pridružio srednjoeuropskoj protuturskoj književnosti. Jednako tako ponovno se vraćamo na pitanje je li osobno prošao putovima koje opisuje i je li sâm vidio sve o čemu govori ili je, što je mnogo vjerojatnije, i to preuzeo - po svoj prilici od nekih od svojih diplomatskih sugovornika s kojima je u to vrijeme učestalo profesionalno općio.

Kniewald u svojoj monografiji dvoji kako su konkretne ideje koje je Petančić izložio *in Libello* plod njegova vlastita iskustva. Štoviše, navodi i na zaključak o možebitnim autorima, a osobito je zanimljivo njegovo upozorenje na govor nepoznata autora pred mletačkim duždem Pietrom Mocenigom iz 1475. godine. Ovaj *Discorso* postoji u prijepisu u pinelijanskome kodeksu milanske Ambrozijane¹⁷ i vrlo je vjerojatno kako ga je Petančić imao prilike konzultirati. Isto je tako sigurno kako je i rodski veliki meštar reda sv. Ivana d'Aubusson, budući neprijeporan autoritet u protuturskoj strategiji, bio upoznat s mletačkim spisom te je Petančić dio konkretnih sugestija mogao preuzeti i od njega s obzirom da se nastanak *De itineribus* podudara s njegovim boravkom na Rodu.

Klio ili...?

Zaključujući razmatranje o našem harnom strategu, ne ostajemo u dvojbi tek oko originalnosti njegovih ideja. Pitanje je li njegova *Knjižica* književnost, povijest ili oboje pomalo, dakle, trebamo li njegovo djelo promatrati *sub specie artis*, ostaje visjeti u zraku i nakon višekratnoga čitanja. („It may well be pretty, it may be clever, it may even be human; but, as the Devil whispered when Adam first tried to scratch a line or two in the primal mud, is it art?“¹⁸) Kako se čini, ne govore baš mnogi argumenti u prilog pozitivnome odgovoru. Naime, koliko god

¹⁷ cod. D 216. Infer., fol. 185 – 186v. O ovome i o drugome ambrozijanskom prijepisu, pripisanome izvjesnom ulcinjskom biskupu Martinu, vidi: Kniewald, *Feliks Petančić i njegova djela*, 52 i 57.

¹⁸ Levin, „What is not art?“, 5.

za pitanje je li neki tekst samo uporaban ili i umjetnički bila presudna dvosmjernost, dakle komunikacija između čitatelja i autora, odnosno čitateljev doživljaj, Petančićev lapidarni i suhi izraz ne ostavlja mnogo prostora za povratnu informaciju obilježenu umjetničkim nadahnućem.

Očito je kako se Petančićeva autorska strategija na vagi između *utile* i *dulce*, korisnoga i ugodnoga, nije osobito kolebala te njegove ambicije primarno nisu bile da bude shvaćen kao autor koji je tu da nam pričinja estetsku ugodu. Želio je da njegovi čitatelji osjećaju zadovoljstvo iz drugih razloga: da im prenese što više svoje energije i samosvijesti odnosno u ratovima uvijek toliko potrebne motivacije pozadinskoga, civilnog življa.

Ako se vratimo na područje pripovjednih tehnika, preostaje nam još jednom naglasiti s koliko je predumišljaja kancelar koncipirao svoj strategijski spis posvećen - ili bolje rečeno namijenjen - Njegovome Veličanstvu Vladislavu. Petančić je primijenio kombinaciju zemljopisne karte i neke vrste vremenskoga povećala kako bi kao rezultat dobio neprestanu izmjenu brzoga i sporoga protjecanja pripovjednoga vremena. Vjerojatno je tako postupio zbog dvojake koristi: održavanja čitateljeve koncentracije i veće uvjerljivosti.

„How free are we to recategorize at will and how far may we be prompted by inherent aesthetic qualities distinguishing the peripheral works concerned? Georg Lukács supposed that additional coding systems allowed the *De rerum natura* or the *Divina Commedia* to continue to communicate some poetic form of conceptual rightness“, some truths, even after their scientific content ceased to be tenable.“¹⁹

Ovo je djelo koje ni trenutka ne pretendira na status književne umjetnosti: odriče se kompozicijske i poetičke estetike fikcionalnih tekstova²⁰ i na prvi pogled jasna je njegova praktična, danas bismo rekli geostrateška, namjena. Za takve „debatable lands“ Fowler sugerira da postaju zanimljive čitateljima i književnim kritičarima (te time uvučene u krilo umjetnosti) tada kada postanu „istrošene“: „Ambiguity of literary status is confined to a few genres, for the most part – especially letters and travel books, and nontechnical essays, histories, biographies (...).“²¹.

¹⁹ Fowler, *Kinds of Literature*, 13.

²⁰ „Some things are literature simply by virtue of being fiction...while other things, non-fiction, only become literature by being particularly good.“ Hough, *An essay on criticism*, 58. Citirano prema Fowler, *Kinds of Literature*, 17.

²¹ *Ibid*, 11.

Renesansni bestseler? Pitanje recepcije

Naslov ove cjeline želi sugerirati dva važna područja kojima će se baviti: kulturološke posebnosti stoljeća i činjenicu da je ovaj tekst (baš kao i ostali hrvatski renesansni putopisi) bitno obilježen idejnim istomišljeništvom svojih autora i svojih čitatelja. Nastao u kršćanskome svijetu i pisan za kršćanski svijet; to je susret namjernih sugovornika u kojemu nema trećega, nema „onih drugih“, nema uljeza. Pogledajmo sada gdje su „stanovali“ ti čitatelji, odnosno kako je izgledala infrastruktura koju im je njihovo stoljeće moglo ponuditi.

„Sa stajališta suvremenoga razumijevanja mobilnosti, pokretljivost ljudi u XIX. stoljeću nije bila velika. Međutim u usporedbi s ranijim stoljećima to razdoblje predstavlja pravi prevrat. Čime je i kako devetnaestostoljetni putnik mogao putovati? Kamo je putovao i koja je bila svrha njegova putovanja? Što je pritom mogao vidjeti? Zašto su neki svoja putnička iskustva, zgone i nezgone zapisivali i unutar institucije književnosti posredovali čitateljstvu? I naposljetku, što je čitatelj nalazio u putopisnim tekstovima, u čemu se s njegova stajališta sastojala zanimljivost putopisa?“²² Poslužili smo se više no svrsishodnim pitanjima koja je D. Duda postavio za potrebe hrvatskoga romantičarskog rukopisa devetnaestog stoljeća. Ta nam pitanja omogućuju da živopisno predočimo „svoje“ stoljeće i pokušamo odgonetnuti jesu li putopisci toga doba imali čitateljstvo – koje je većina od njih neosporno željela – i kakvo.

Hrvatski renesansni putopisni autori imali su različitu recepcijsku sudbinu i ona je često bila ćudljiva i neupravljiva nekim logičnim autorovim postupcima. Đuro Hus nije uspio doživjeti tiskanje svoje „proširene i dopunjene“ rukopisne verzije iako je od triju Europljanima dostupnih takozvanih zarobljeničkih putopisa (Schiltbergerov, Husov i Müllenbacherov) njegov daleko najpismeniji i najatraktivniji sa stajališta nekoga zamišljenog čitatelja opće prakse. Za razliku od njega, Feliks Petančić pripadao je među velike uspješnice svojega doba i njegova geostrateška studija uvrštavana je sustavno, kroz nekoliko sljedećih stoljeća, u svaku zbirku putopisnih tekstova koja je držala do sebe kao i u različite antologije protuturskih tekstova. Bartol Đurđević pripadao je također među omiljene autore *sui temporis*: Čedomil Mijatović u svojem članku u Radu nabrojao je samo od 1544. do 1598. godine dvadeset i tri izdanja, dok posljednja i najmjerodavnija bibliografija, ona Schwarzwaldova,²³ bilježi (za isto razdoblje) čak 64.

²² Dean Duda, *Priča i putovanje*, Zagreb: Matica Hrvatska, 1998., 23.

²³ Jürgen Schwarzwald, *Bartol Đurđević. Bibliografija izdanja 1544 – 1686*. Croatica-bibliografije VI/27. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1980., 1-80.

Šesnaesto stoljeće vrlo je teško zamisliti „u totalu“, čak i na posve ograničenu prostoru Europe, Mediterana i onoga što danas zovemo Bliskim istokom – a kamoli na čitavome planetu – jer su gotovo istovremena zbivanja tako burna i prijelomna i za suvremenike i potomke. U stoljeću koje je udomilo jednoga Erazma, Držića, Giordana i Luthera ili Sulejmana Veličanstvenoga, Henrika VIII. i Karla V. doista nema ništa od – *sit venia verbo* – razvučenosti devetnaestoga stoljeća. No, osobitostima toga stoljeća ne pridonose toliko politička zbivanja koliko ono što su stvorili njegovi najvredniji umovi. Po intelektualnim uzletima i ironičnome odmaku neobično nalikuje dvadesetome. A njegov putopis? Posvema raslojen na dvije strane – dokonu teoretičarsku i neobuzdano znatiželjnu praktičarsku a među kojima ipak slutimo niti poveznice; na razmeđu svjetonazora, a ipak s pogledom na obje strane – i u prošlost i u budućnost. Putopis šesnaestoga stoljeća nije više pod srednjovjekovnom kapuljačom, ali je stasao na tim nezamjenjivim iskustvima te postao na neki način samosvjestan i pun osviještene, kultivirane radoznalosti. „Potujuči srednji vek“²⁴ Mihe Kosija upozorava da je moguće usporediti ga (srednji vijek) s mravinjakom – sve moguće vrste ljudi putuju na sve moguće strane iz najrazličitijih mogućih razloga, no najčešće iz neke vrste nužde: u bijegu pred ocem, zbog trgovine, do najbližega samostana, na hodočašće u udaljeno svetište ili čak po sveti gral, na Kristov grob... pri čemu se valja prisjetiti da je onodobni svjetonazor smatrao i sve oblike pustolovnoga nužnim: vagabunde, studente, vitezove... Šesnaesto stoljeće može učiti iz tih iskustava kao i iz spoznaja velikih otkrića protekloga stoljeća, a svjedoči i uzletu već prilično vjerodostojne kartografije. Upravo su u tome stoljeću svi kontinenti postali dostupni (uz izuzetak polova), Magalhães je upravo tada oplovio svijet i ljudi su stekli predodžbu o planetu kao cjelini.

Mnogo se raspravljalo o tome što je moglo uvjetovati veću ili manju omiljenost odnosno popularnost putopisnih formi s obzirom na nefikcionalnu ili fikcionalnu noseću konstrukciju. Slučajno ili ne, sva su hrvatska renesansna djela obilježena zajedničkom velepozadinom ili, Braudelovim riječima, zajedničkom pričom dugoga trajanja koju čine turska osvajanja.²⁵ Upravo su ona i prouzročila i oblikovala putovanja, kako Đure Husa, tako Feliksa Petančića i Antuna Vrančića. Čitateljstvo je, pak, bilo tijekom nekoliko uzastopnih generacija sustavno senzibilizirano na tursku pogibelj i bilo je apsolutno prijemčivo za tekstove koji su ih obavještavali o turskim zvjerstvima spram zarobljenika ili za energične,

²⁴ Miha Kosi, *Potujuči srednji vek. Cesta, popotnik in promet na Slovenskem med antiko in 16. stoletjem*. Ljubljana: Založba ZRC, 1998.

²⁵ Zanimljiv je pridjev Marianne Birnbaum „pre- i post-Mohacs intellectuals“ koji je očito proizašao iz sličnoga doživljaja stvarnosti u šesnaestome stoljeću.

kreativne sugestije kako se suprotstaviti višestoljetnome nasilništvu. Ova je tvrdnja primjenjiva na omiljenost Petančićeva teksta: čovjek čije se djelo tiskalo još 270 godina po njegovoj smrti i to u 22 izdanja, dakle koji se po slavi svoje riječi mogao mjeriti s nevelikim brojem autora, smatrao bi se i u današnje vrijeme autorom bestselera.

Iz putopisne literature toga doba razvidno nam je da su autori pisali svoje tekstove s namjerom da čitateljstvo izvijeste o svojim putovanjima (Vrančić – bez daljnjih namjera) i pritom ih: a) pouče (poput Đurđevića) kako najsvrsishodnije utrošiti novac namijenjen hodočašću;²⁶ b) upute (kao Bonifacije) u bespogovornu i neupitnu spremnost na izvršavanje zemljopisno i povijesno zadanih molitvenih protokola²⁷ te Petančić u *sine qua non* ostvarljivu obranu od turske opasnosti: zajednički napad i njegove moguće varijante.

Bez obzira jesmo li ili nismo razriješili dvojbu o umjetničkome statusu Petančićeve *Knjižice*, za današnje istraživače putopisnih tekstova, a pogotovo za one koji se zanimaju za hrvatske renesansne historiografske izvore, Feliks Petančić i njegov spis ostaju posve neupitna statusa kao iznimno vrijedno i zanimljivo historiografsko i književnopovijesno vrelo.

Izvorni tekstovi:

De itineribus in Turciam libellus. Felice Petancio cancellario Segniae avtore. Vindobonae, 1522.

Ieremias Reusnerus Leorinus: Itinerarium totius orbis sive opus peregrinationum. Basileae 1592.

Nathan Chytraeus, Variorum in europa itinerum deliciae. Herbornae Nassovium 1594.

²⁶ Usp. Vladimir Biti, *Upletanje nerečenog. Književnost/povijest/teorija*. Zagreb: Matica hrvatska, 1994., 69: „Odgojna koncepcija „potrošača“ polazi od ilustrativne ili egzemplarne naravi priče: priča je vrijedna samo toliko koliko nas iskustvom što ga prenosi može poučiti o načinu rješavanja nekog našeg analognog problema.“

²⁷ Irena Miličić, „Teoretičari, hodočasnici, činovnici: tri vrste renesansnih putopisnih tekstova“, *Povijesni prilozi* 38 (2010): 43-69.

Literature or history? *The itineribus in Turciam libellus*: Feliks Petančić and his Renaissance bestseller

Irena Miličić
Jesenski i Turk Publishers
Sokolgradska 58
10000 Zagreb
Croatia
E-mail: imilicic@jesenski-turk.hr

Summary

The author discusses whether a Renaissance travelogue text *De itineribus quibus Turcae sint aggrediendi* (or in some editions), written by Croatian latinist Felix Petančić belongs to historiographic source, i.e. practical antiturcic (in today's words, geostrategic) manual, or rather to literature. Introduction provides a short survey of Petančić's life and work, and the central part of the essay focuses on the analysis of the text, its parts and its naratological characteristics.

The final part of the essay is dedicated to the reception of the text in the Renaissance. Petančić was one of the most popular Croatian Renaissance authors: his study on how and where to attack Turks was reprinted in many collections of Renaissance apodemical texts even two hundred and seventy years after his death in twenty two editions.

Keywords: Feliks Petančić, Renaissance, 16th century, travelogue, Turkey, *anti-turcica*